

Iwona Nowakowska-Kempna

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8043-1374>

e-mail: i.nowakowska-kempna@ajd.czest.pl

Rola terminologii w tworzeniu paradygmatu badań (na przykładzie składni o bazie semantycznej i gramatyki konstrukcji)

The role of terminology in the construction of a research paradigm
(semantics-based syntax and construction grammar)

*Pamięci Profesora
Stanisława Karolaka*

Abstrakt

Przez paradygmat rozumie T. Kuhn badania wzorcowe, uwzględniające jednorodne, kompatybilne założenia pojęciowe/terminologiczne, metodologiczne i filozoficzne. Paradygmat pozwala na budowanie teorii. Spośród teorii opartych na analizie składniowej wybrano składnię o bazie semantycznej i gramatykę konstrukcji. Ukazano, jak założenia metodologiczne pozwalają zbudować wokół nich terminologię – sieć wzajemnie powiązanych terminów. Biorąc pod uwagę terminy znane o nowym znaczeniu oraz nowe terminy, zaproponowane w gramatyce konstrukcji szczegółowym rozważaniom poddano termin *konstrukcja*.

Słowa kluczowe: paradygmat, składnia/gramatyka o bazie semantycznej, gramatyka konstrukcji, konstrukcja

Abstract

According to T. Kuhn, a research paradigm is viewed as a model study taking into account a body of homogeneous, compatible and coherent assumptions of a conceptual/terminological, methodological, and philosophical nature. A research paradigm is indispensable for theory construction. From among theories based on syntactic analysis, semantics-based syntax and construction grammar were selected for the purpose of this study. It was demonstrated how methodological assumptions can lead to the construction of terminology, that is a network of interconnected terms. Taking into consideration the traditional terms along with their new meanings and the new terminology used in construction grammar, the focus was on the term construction.

Keywords: research paradigm, semantically-based syntax/grammar, construction grammar, construction

1. Założenia wstępne

W wieku XX dyskusje nad tworzeniem teorii naukowych zawierały m.in. propozycję Thomasa Kuhna (1985) dotyczącą **paradygmatu badawczego**. Przez paradygmat rozumie T. Kuhn (1985) badania wzorcowe uwzględniające jednorodne, kompatybilne i koherentne założenia pojęciowe/terminologiczne, metodologiczne i filozoficzne. Jeśli wziąć pod uwagę relacje między poszczególnymi wyznacznikami paradygmatu, to niewątpliwie od powiązanych ze sobą pojęć danej dyscypliny, tu: językoznawstwa, tego się wymaga. Dzięki temu pojęcia, będące terminami, tworzą sieć. W tym układzie paradygmat jawi się jako pojęcie zbiorcze dla zasad i wymagań ważnych przy budowie teorii, jako szablon, matryca układu powiązanych semantycznie terminów, współbudujących założenia teorii lingwistycznej. Układ paradygmat – teoria naukowa może być relacją tożsamościową (paradygmat to inna nazwa teorii naukowej) lub porządkująca, a mianowicie paradygmat (ze swoimi restrykcjami) umożliwia zbudowanie teorii. Opisując własną propozycję badawczą A. Goldberg (1995: 4–12) podkreśla ważność budowy teorii oraz **definiowanie terminów teorii, które ją współtworzą**.

Celem artykułu jest prezentacja sposobu uwikłania terminów naukowych w konstruowanie paradygmatu na różnych poziomach jego złożoności. Interesująca nas sytuacja to funkcjonowanie terminu podstawowego (bazowego) dla danej teorii, jego rozumienie i interpretacja, współtworzenie przezeń założeń paradygmatu oraz zakres uwikłania w praktykę interpretacji zjawisk językowych. Takimi terminami są: *składnia*, a w kolejnej pracy – *gramatyka* dla teorii S. Karolaka (1984, 2002) oraz *konstrukcja* dla gramatyki konstrukcji A. Goldberg, przy czym należy podkreślić kapitalny wpływ wyboru toku postępowania badawczego: dedukcyjnego (koncepcja S. Karolaka) i indukcyjnego (koncepcja A. Goldberg) na pozycję tych terminów.

2. Teorie języka oparte na składni

Podwaliny pod nową teorię języka, opatrą na analizie zdania i dającą prymat składni w opisie języka, przyniosła gramatyka transformacyjno-generatywna N. Chomsky'ego (1957, 1993). Za prekursorskie uważa się studia nad transformacją syntaktyczną J. Kuryłowicza (1936/1960). Ze względu na niepełność interpretacji semantycznych struktur składniowych powstała semantyka generatywna rozwijana przez G. Lakoffa, J. Katza, P. Postala i J.A. Fodora oraz semantyka interpretacyjna R. Jackendoffa, teoria przypadka Ch. Fillmore'a, późniejsze prace N. Chomsky'ego oraz polska wersja

semantyki generatywnej o postaci *składni o bazie semantycznej* A. Bogusławskiego (1974, 2016) i S. Karolaka (1984, 2001, 2002) jako oryginalna propozycja badawcza. Nowe koncepcje szeroko włączające studia nad gramatycznością języka do badań syntaktycznych to *gramatyka przestrzeni* vs. *gramatyka kognitywna* R. Langackera (1987, 1989, 2009) oraz *gramatyka konstrukcji* A. Goldberg (1995, 2006, 2019). Trzeba podkreślić, iż nowatorskie opracowania konstrukcji pojawiły się w koncepcji I. Meľčuka *tekst ↔ smysl* (1974), gramatyce operacyjnej A. Bogusławskiego (1978, 1998) oraz składniowym modelu analizy słowotwórczej S. Karolaka (2001: 235–293).

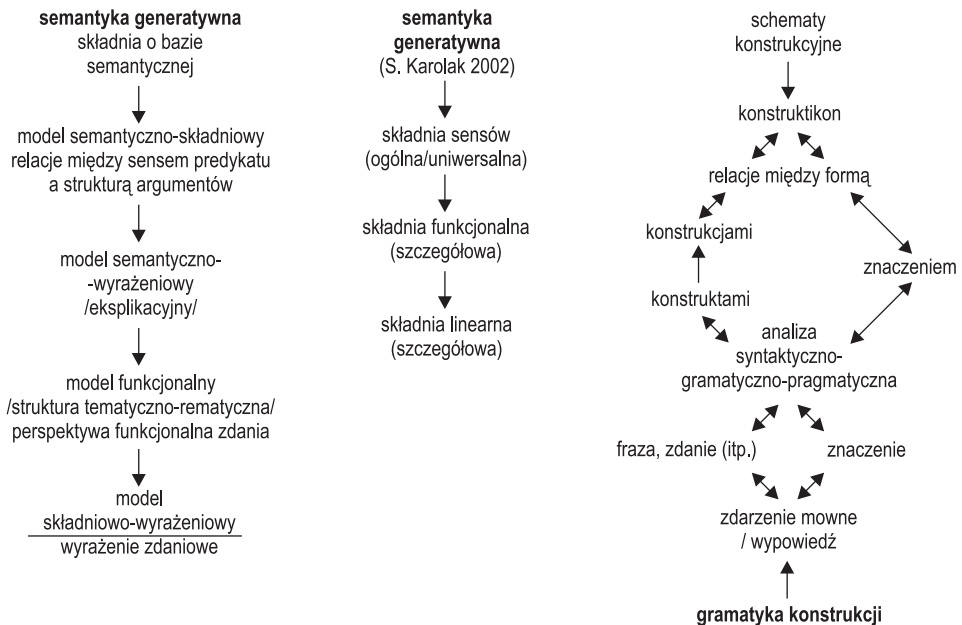
Należy podkreślić, iż paradygmaty||teorie lingwistyczne bazujące na składni, oparte na założeniu, iż reguły składniowe przynoszą ogólne (Goldberg 2003, 2013) lub nawet uniwersalne (Chomsky 1957: 113; Karolak 1972) reguły języka, umożliwiają jego całościowy opis, budując zarazem teorię struktury tego języka. Równocześnie należy podkreślić, iż koncepcje bazujące na podobnym założeniu, by teorię struktury języka budować na bazie składni, odmiennie kształtują rozwiązania szczegółowe, wręcz – przeciwnie i w efekcie znacząco się różnią między sobą. W moim przekonaniu wynika to głównie z odmiennej drogi postępowania badawczego (dedukcyjnej lub indukcyjnej), a także innego modelu metajęzyka (abstrakcyjnego autonomicznego systemu versus użycia języka/zdarzenia mownego) jako podstawy analizy lingwistycznej. Modele generatywne łączą się z modularnością systemu i derywacyjnym charakterem opisu, natomiast koncepcja użycia języka jako bazy analitycznej (*a usage-based system*) oznacza niederywacyjność i niemodularność (Goldberg 2003: 9, 2013: 16; por. Szymańska 2013), odrzucenie zasad gramatyki uniwersalnej, przy jednoczesnym zaproponowaniu schematów konstrukcyjnych.

3. Koncepcje Stanisława Karolaka i Adele Goldberg

S. Karolak rozpoczyna swoją syntaktyczną teorię języka od modelu semantyczno-syntaktycznego, potencjalnego, uniwersalnego i teoretycznie możliwego, natomiast R. Langacker – od zdarzenia mownego – konkretnej wypowiedzi (jedno- lub kilkuzdaniowej), którą poddaje analizie na linii: konceptualizacja–symbolizacja (2009: 19–20, 31–32, 52). Podobny tok postępowania indukcyjnego obserwować można u A. Goldberg (1995: 1–23). Autorka pyta o znaczenie czasownika i znaczenie zdania (1995: 1–2), gdyż pokrywanie się obu tych kategorii było założeniem poprzednich teorii składniowych. W pracy A. Goldberg (1995: 1–23), podobnie jak u R. Langackera (2009: 474–482, 485–487, 530–533), tak nie jest.

Natomiast w kolejnej wersji swojej teorii S. Karolak (2002: 78–95) zaproponował trójpoziomą budowę składni, włączając w to szerokie studia nad gramatycznością języka: 1) składnię ogólną (sensów/universalną) oraz szczegółowe; 2) funkcjonalną (formalną/strukturalną); 3) linearną (szyku ze strukturą tematyczno-rematyczną), sytuując na poziomie szczegółowym wymienione wcześniej mechanizmy syntaktyczno-gramatyczne tworzenia zdań. Mechanizmy porządkowania wyrażen należą do rozwiązań struktury tematyczno-rematycznej zdania, ale bez względu na szczegółowe wybory, nie zmieniają semantyki tegoż zdania.

Z przedstawionych modeli w składni o bazie semantycznej i gramatyce konstrukcji (Ryc. nr 1) jasno rysują się konsekwencje odmiennego kierunku postępowania badawczego: od składni uniwersalnej (w koncepcji Karolaka 2001: 21–61, 2002: 7–95) oraz od wypowiedzi/zdarzenia mownego (u Goldberg 1995: 44–49, 2006: 5–18, por. u Langackera 2009: 35, 609–613). W swoich rozważaniach S. Karolak (2002: 20–22) przyjął ostatecznie termin *gramatyka uniwersalna*. Strzałki skierowane w dół w modelach składni/gramatyki semantycznej ukazują kierunek derywacji i generowania z modelu bardziej ogólnego, semantycznego i uniwersalnego → (położonego wyżej) do szczegółowego formalnoskładniowego → (położonego niżej). W modelu gramatyki konstrukcji rozpatrywane są relacje między konstruktami

Ryc. 1. Derywacyjny/niederywacyjny charakter opisu konstrukcji (schematy badawcze, na podstawie własnych analiz)

(rzeczywistością językową) i ich abstrakcyjnymi uogólnieniami z poziomu systemu języka, tj. konstrukcjami w odniesieniu do formy i znaczenia (co sugerują strzałki rozmieszczone ukośnie w obie strony) i tworzenie z nich konstruktikonu o charakterze sieci konstrukcji (Goldberg 2003: 219–222, 2006: 64) ze wskazaniem na odpowiadające im schematy konstrukcyjne.

W kognitywizmie, w propozycji R. Langackera (1987, 1989, 2001, 2006, 2009) i A. Goldberg (1995, 2006, 2019) każda różnica w strukturze zdania pociąga za sobą obowiązkowo, częściową chociażby, różnicę znaczenia (Goldberg 1995: 67, 2006: 64).

Analiza syntaktyczna w koncepcji S. Karolaka (1984, 2001, 2002) rozpoczyna się więc od modelu semantyczno-składniowego, np. dla predykatu *pokroić* i jego argumentów. Predykat pełni rolę funkcji/zmiennej niezależnej i wiąże argumenty (pozycje argumentowe): $\varphi(x, y, y_1)$. Model kończą wyrażenia zdaniowe będące realizacją modelu formalnego ($NP_N + VP + NP_{Acc} + NP_{Ins}$), a ściśle mówiąc: odnoszą one do wszelkich modeli wyrażeniowych otrzymanych w efekcie tematyżacji poszczególnych pozycji argumentowych, por. *Janek^T (temat) pokroił^R (remat) ten chleb tym nożem* (poszczególne wyrażenia deiktyczne jako konieczne dla modeli noszą wskazanie osiąganego przynajmniej dzięki zaimkowi wskazującemu np. *ten chleb, ten nóż*). Oznacza to, iż z jednego modelu semantyczno-składniowego otrzymujemy kilka/kilkanaście modeli formalnowyrażeniowych, por.: *Janek pokroił ten chleb tym nożem. Ten chleb^T został pokrojony^R przez Janka tym nożem. Tym nożem^T pokroił Janek ten chleb. Tym nożem^T został pokrojony^R ten chleb przez Janka* itp. Do modelu formalnoskładniowego nie należy sposób krojenia chleba, np. *na kawałki, na kromki, na pajdy*, ponieważ nie odnosi się do predykatu *pokroić*. Predykat ten ma identyczną walencję z *kroić*, przy czym sposób krojenia do tej walencji nie należy. W sposób istotny *krojenie* określa *chleb*.

Odmierna analiza tej struktury predykatowo-argumentowej została zaproponowana przez A. Goldberg. Struktury także uważa za konstrukcje, jednakże rozumie je szerszej niż w semantyce generatywnej, włączając w nie np. rolę beneficjenta/efektora, siły, relację celowościową czy wynikową itp. A. Goldberg (1995: 67) zmiany w konstrukcjach łączy ze zmianą formy konstrukcji, co pociąga za sobą zmianę semantyczną lub pragmatyczną w stosunku do poprzedniej i powstanie nowej konstrukcji (Goldberg 1995: 67, 2003: 221). Dla konstrukcji z czasownikiem *pokroić* jest to pięć różnych konstrukcji: *Pat pokroiła chleb* (przechodnia forma czasownika). *Pat pokroiła marchewki do sałatki* (powodowany ruch). *Pat pokroiła Krzyškowi ciasto* (nieprzechodnia forma czasownika). *Pat pokroiła w kostkę ciasto, aby uzyskać gwiazdę* (sposób budowy). *Pat pokroiła pudełko* (wynikowy).

Trzeba ponadto dodać, iż łączone są ze sobą czasowniki (predykaty) *kroić* – *pokroić* i traktowane wspólnie jako relacja aspektu bez zmiany znaczenia (Polański 1981–1994; Karolak 2002), natomiast w pracach A. Goldberg (2003: 220) funkcjonują jako dwie odrębne konstrukcje, różniące się od siebie morfemem – w języku polskim przedrostkiem **po-** i w związku z tym – znaczeniem, według opozycji: forma ↔ funkcja (znaczenie), por. *kroić* (ruch): **po-kroić** (rezultat). O ile w tradycji polskiego językoznawstwa generatywnego (Polański 1981–1994; Karolak 2002, 2001, 1984) nie uwzględnia się przy opisie walencji (relacje znaczenia i formy) i rekcji (relacje formalne) roli semantycznej beneficjenta jako możliwej do wymienienia w strukturze predykatowo-argumentowej zdecydowanej większości czasowników, np. *pokroił dla* \cap *kogoś*, *zmył dla* \cap *kogoś*, *kupił dla* \cap *kogoś* lub też w postaci: *komuś* jako ujęcia alternatywnego, to dla A. Goldberg (2003: 221) są to odmienne konstrukcje wywołane przez różnicę walencji czasownika (zwłaszcza pozycje obligatoryjne) w stosunku do samej struktury predykatowo-argumentowej (Goldberg 1995: 49–53), por.: *Liza kupiła książkę dla Zycha* (**beneficjent**): *Liza kupiła Zychowi* (**pomogła** w kupowaniu) *książkę*, przy czym autorka dodaje, iż forma nieprzechodnia przywołuje pojęcie *przeniesienia* – transferu (*Zychowi*) lub rolę *beneficjenta* (*dla Zycha*). Badaczka dodaje także (Goldberg 2003: 221), że różnice w znaczeniu konstrukcji lub właściwościach dyskursu nie sprowadzają się w konstrukcjonizmie do wywodzenia jednej konstrukcji z drugiej, jak w generatywizmie (taką linię badawczą reprezentują tutaj S. Karolak (2002, 2001, 1984) i K. Polański (1981–1994)), lecz łączy się je w konstruktykon (sieć konstrukcji zwanej: „konstrukcją-i-con”, pol. *konstruktykon*), przy czym konstrukcje pozostają wobec siebie w relacji podobieństwa typu: przypadek szczególny, metonimia, metafora, polisemia, bądź w relacji łączenia. Kolejną różnicę (w rozumieniu konstrukcji) łączy A. Goldberg (2003: 222) z nauką języka poprzez opanowanie schematów konstrukcyjnych (podobnych do modelu semantyczno-syntaktycznego, u S. Karolaka 2002, 1984) bądź uwzględnienia wzorców językowych opartych na zjawiskach „rdzeniowych” → podstawowych – bardziej regularnych i częściej występujących w języku. W konstrukcjonizmie odrzuca się tradycyjny pogląd, iż istnieją konstrukcje centralne i peryferyjne, np. dopełnienie bliższe i dalsze (tj. wypełnienia pozycji argumentowych obligatoryjnie i fakultatywnie, Karolak 2002: 151–156, 163–167), gdyż ważne są subtelne różnice między nimi (Goldberg 2003: 223). Uogólnienia (generalizacje) międzyjęzykowe, ale także – wewnątrzjęzykowe – wyjaśnia A. Goldberg (2003: 223, 1995, 2006) odwołaniem się do ogólnych ograniczeń mechanizmów poznawczych związanych z ikonicznymi i analogowymi procesami, co ujawnia się w funkcjach konstrukcji.

Zjawisko uwypuklenia rozmaitych fraz zostało opisane w składni/gramatyce o bazie semantycznej przez S. Karolaka (1984: 11–21, 2002: 84–90) w modelu tematyczno-rematycznego uporządkowania składników zdania, w sensie wyróżnienia różnych tematów w poszczególnych submodelach i połączenia siatki pojęć prostych w złożone wyrażenie rematyczne. Związane to było zarówno z kontrakcją, tj. połączeniem wyrażeń prostych w jedno wyrażenie złożone, jak i zjawiskiem podkreślenia ważności wyrażenia (czyli uwypuklenia); konwersją gramatyczną (strona czynna – strona bierna) i leksykalną (typu *dać – brać, sprzedać – kupić*), usytuowaniem składników w części rematycznej i/lub szykiem inwertycznym zdania.

Podstawowa teza autorki brzmi: „A central thesis of this work is that basis sentences of English are instances of *constructions – form – meaning* correspondences that exist independently of particular verbs. That is, it is argued that constructions themselves carry meaning, independently of the words in the sentence”. A. Goldberg (1995: 1) odrzuca tezę, iż konstrukcje składniowe są wyłącznie efektem interakcji ogólnych zasad budowy zdań. Faktycznie, zdaniem autorki (2006: 5–15, 1995: 1), sytuacja wydaje się być o wiele bardziej skomplikowana, a szerokie zainteresowanie relacją semantyka–gramatyka–pragmatyka (dyskurs) doprowadziło do skupienia się na specyficznych cechach szczegółowych konstrukcji. A. Goldberg (2006: 4) podkreśla, że podejście konstrukcjonistyczne i generatywno-transformacyjne łączy: 1) traktowanie języka jako systemu konceptualnego; 2) poszukiwanie sposobu łączenia struktur w wypowiedzi; 3) założenie, iż teoria języka wymaga opanowania mowy (*language*).

Ogólne zasady – tj. schematy konstrukcyjne, często jako formuły składniowe, powinny być oparte na odpowiadających im konkretnych konstrukcjach, a w konsekwencji – abstrakcyjnych konstrukcjach, a tych jest więcej niż pierwotnie przypuszczano. Wynika to z przyjęcia idiomatyki języka związanej z poszczególnymi konstrukcjami, np. *weź się do roboty, weź się posuń, weź się powieś, weź się w garść, weź się ogarnij*. Z jednej strony – konstrukcjom A. Goldberg (1995: 1) wyznacza centralne miejsce w opisie składniowym języka, zwłaszcza w zakresie określenia ról semantycznych, normy i specyficznych ograniczeń wynikających z budowy np. struktur predykatowo-argumentowych, z drugiej zaś – tzw. konstrukcje nietypowe, idiomatyczne wymagają odrębnych studiów na linii *forma – znaczenie* i szczegółowego opisu, stanowiąc istotną grupę konstrukcji i ostatecznie – podania odpowiedniego schematu. Rozwiązanie generatywne bazowało na podaniu wspólnej reprezentacji dla wielu struktur składniowych powiązanych ze sobą i opartych np. na strukturze predykatowo-argumentowej o charakterze uniwersalnym.

Założenie o zmienności znaczenia wraz z minimalną nawet różnicą formy (Goldberg 1995: 67) współgra z tezą D. Bolingera (1968: 127), który pisał: „różnica w formie syntaktycznej zawsze oznacza różnicę w znaczeniu”. Teza ta jest sprzeczna z założeniami składni/gramatyki o bazie semantycznej, w której wszystkie zdania tej samej struktury predykatowo-argumentowej są derywowane (generowane) z jednego modelu wyjściowego do postaci modeli formalnoskładniowych, a następnie wyrażen zdaniowych (Karolak 1984: 11–40, 2002: 78–84, 2001), a tym samym przypisywane jest im to samo znaczenie z uwzględnieniem różnic w formie (Karolak 1984: 40–207, 2002: 84–95).

Równocześnie trzeba przyjąć odpowiednią definicję semantyczną, oddającą ten stan rzeczy, którą tak formuluje S. Karolak (1993: 642): „aby stworzyć homogeniczną definicję znaczenia, należy znaleźć metajęzykowy odpowiednik definicji realnych, wewnątrzjęzykowych (w których definiuje się przedmioty pozajęzykowe poprzez ich własności)”, przy czym własności owe mogą być sprowadzone do cech koniecznych i wystarczających sensu (w praktyce do cech inwariantu znaczeniowego), a predykat określający znaczenie należy do zbioru predykatów relacyjnych metajęzykowych z argumentami językowymi x i y (definiens i definiendum): X ZNACZY Y (por. uwagi następne).

Alternatywą dla tej propozycji semantycznej jest m.in. definicja pragmatyczna, którą A. Goldberg (2019: 3) przyjmuje faktycznie za L. Wittgensteinem (1972), że znaczenie to „sposób używania wyrażen przez ludzi”, przy czym definicja ta jest rozmaicie rozszerzana i uzupełniana. Z. Klemensiewicz (1958/1969: 189–190) zaproponował m.in. rozróżnienie między znaczeniem *leksykalnym* (inwariantem semantycznym) a *stosunkowym* (wynikającym z analizy struktury składniowej).

Z rozwiązań bliskich kognitywizmowi pozostaje w gramatyce konstrukcji idea opisu continuum form gramatycznych o charakterze konstrukcji od morfemu, wyrazu, wyrażen kilkuwyrazowych (np. frazeologizmów, frazemów) po idiomy, frazy i zdania oraz wypowiedź/tekst, a tym samym brak ostrego podziału na leksykon i składnię, czego nie ma w składni/gramatyce o bazie semantycznej. Konstrukcje też uważa się za podstawowe jednostki analizy językowej (Goldberg 2003: 219, 1995: 4–8). Z rozwiązań bliskich generatywizmowi i składni semantycznej pozostaje dbałość o dużą moc eksplanacyjną teorii zdolnej opisać wszystkie wyrażenia akceptowalne w języku oraz jego możliwości kombinatoryczne, ujawniające się w różnych kontekstach, a badane zgodnie z metodologią gramatyki konstrukcji.

Konstrukcja składniowa odznacza się wysokim stopniem schematyczności i może „stanowić wzorzec otwartego zbioru wyrażen” (Taylor 2007: 644), ale w przeciwieństwie do składni semantycznej, zakres użycia danej konstrukcji

nie musi być przewidywalny, a nowo powstałe konstrukcje są idiomatyczne do pewnego stopnia (Taylor 2007: 463), a tym samym „znajomość (składni) danego języka sprowadza się do znajomości pokąźnego zbioru konstrukcji-frazeologizmów” (Taylor 2007: 463) bądź konstruktów współtworzących konstrukcję i opartych na wzorcu/schemacie konstrukcyjnym (Goldberg 1995, 2006, 2019).

A. Goldberg (2019: 4) podkreśla, iż aby zrozumieć daną konstrukcję gramatyczną, trzeba dokonać analizy jej właściwości formalnych (składni), słów i słów częściowo wypełnionych (morfologii), znaczenia (semantyki), funkcji dyskursu (struktury informacji) i kontekstu społecznego.

4. Terminy gramatyka i konstrukcja w koncepcjach Stanisława Karolaka i Adele Goldberg

Pamiętając, iż przez **gramatykę** rozumie się bądź to **zbiór reguł** łączenia prostych jednostek języka w złożone, bądź **teorię języka** stanowiącą systematyczny opis reguł kombinatorycznych, trzeba zauważyć, iż terminy *gramatyka konstrukcji* i *składnia/gramatyka o bazie semantycznej* odnoszą się zarówno do pierwszego, jak i drugiego rozumienia, gdyż w analizie szczegółowej pojawia się prezentacja reguł pozwalających utworzyć z jednostek prostych jednostki o różnym stopniu złożoności (koncepcja zbioru reguł), a przedstawione koncepcje noszą znamiona teorii języka.

Termin *konstrukcja* jest podstawowy dla koncepcji A. Goldberg (1995, 2006, 2019), natomiast nie pojawia się on w pracach S. Karolaka (1984, 2001, 2002), podczas gdy pojawiają się terminy bardziej szczegółowe, będące przykładami konstrukcji oraz kluczowy termin *gramatyka*. Odnoszą się do gramatyki pojęć lub gramatyki form. Terminy podstawowe to *propozycja* (zdanie) i *fraza* uwikłane w rozmaite funkcje, kategorie i konotacje oraz reguły. Punktem wyjścia jest podstawowa struktura predykatowo-argumentacyjna, a dojścia w derywacji – składnia (gramatyka/struktura) form (por. uwagi poprzednie).

S. Karolak (2002: 20) przyjął, iż jednostki języka są terminami relacyjnego pojęcia *znaczenia*, tj. argumentami funkcji zdaniowej X ZNACZY Y, gdzie X zawiera zbiór znaków fonemicznych (lub graficznych, odrębnych i specyficznych dla danej wspólnoty językowej i w tym sensie – idiomatycznych), natomiast Y wypełnia zbiór pojęć o charakterze uniwersalnym. Wymaga to rozróżnienia opisujących je odpowiednio: gramatyki form (odniesionej do znaków, o postaci szczegółowego opisu gramatyki danego języka) i gramatyki pojęć (o postaci uniwersalnej). Tak więc gramatyki szczegółowe,

operujące na danych języka narodowego różnią się od uniwersaliów. Struktura predykatowo-argumentowa należy do gramatyki pojęć, uniwersalnej, a formalnoskładniowa – do gramatyki form, szczególnej, tu: polskiej. Dla A. Goldberg (1995) strukturę predykatowo-argumentową należy odnieść od razu do gramatyki szczegółowej danego języka narodowego, badając jej strukturę na linii forma ↔ funkcja (znaczenie), a wnioski należące do językoznawstwa ogólnego formułować na bazie badań międzyjęzykowych. Oboje autorzy postulują więc analizę form symbolicznych – *signifiants* i płaszczyzny pojęć – *signifiés*, lecz różnie interpretowanych.

K. Polański (1993: 283) przypomina, że termin **konstrukcja** może odnosić się do: 1) „struktury różnych jednostek językowych: wyrazów, fraz, zdań i tekstów; 2) budowy jakiegoś wyrażenia, np. wyrazu lub części zdania (tradycyjna gramatyka); 3) każdej znaczącej grupy elementów językowych: morfemów, wyrazów, fraz i zdań (w językoznawstwie strukturalistycznym amerykańskim: wyraz to grupa morfemów, fraza – grupa wyrazów, zdanie – grupa fraz lub zdań składowych); 4) grupy składników tworzących w drzewie derywacyjnym odrębne gałęzie, ale bezpośrednio zdominowane przez ten sam węzeł”, np. S → NP + VP (gramatyka generatywna). A. Goldberg (1995: 4, 2006: 5, 2019: 7) rozumie **konstrukcje** w znaczeniu pierwszym, ale przez strukturę konstrukcji rozumie ich budowę, a dokładniej relację między formą (budową) a funkcją (semantyką/pragmatyką/dyskursem; znaczenie drugie i trzecie), tak więc dla autorki jest to zawsze badanie struktury relacyjnej forma ↔ znaczenie (funkcja). Nadto A. Goldberg (1995) rozpoczyna swoje studia od konstrukcji składniowych, omawiając strukturę predykatowo-argumentową (Goldberg 1995; Fillmore 1985, 1988; por. poprzednie uwagi), nawiązując do wcześniejszych prac semantyków generatywnych (np. Fillmore 1985: 73–74), którzy za konstrukcje uważali tradycyjnie konstrukcje składniowe. Jednakże już w pierwszej monografii A. Goldberg (1995) rozszerza rozumienie konstrukcji na jednostki języka różnej wielkości, których budowę i relację formy do funkcji omawia.

Ważną rolę odgrywa tutaj funkcja języka, związana immanentnie ze znaczeniem słów, odpowiednio do kontekstu, np. usunięcie osoby w danej sytuacji (lub miejscu) powoduje dobór odpowiednich czasowników, np. *wygnąć, oddalić, ewakuować, wygonić, wykopać, wypędzić, zwolnić, deportować, usunąć, wyrugować*, oraz np. *poddać ekstradycji, głosować przeciw*.

Nawet wstępna i pobieżna analiza budowy paradygmatów w lingwistyce, ale także w innych naukach, przekonuje nas, jak ważną rolę odgrywają tutaj **terminy** organizujące w istocie teorię i będące jej rozpoznawalnymi znakami (por. Nowakowska-Kempna 2015).

5. Termin *konstrukcja* w pracach Adele Goldberg

Z dotychczasowych uwag oraz studiów nad składnią/gramatyką o bazie semantycznej i gramatyce konstrukcji można wyciągnąć następujące wnioski:

- 1) paradygmat budowany jest wokół założeń podstawowych, te zaś bazują na terminach charakterystycznych dla danej teorii;
- 2) w każdej teorii terminy ukazują się w trzech postaciach: a) terminy znane, zachowujące swe znaczenie; b) terminy nowe, np. *zdanie elementarne* bądź *nieprzewidywalność, konstruktikon*; c) terminy znane o nowym znaczeniu, np. *predykat, argument, konstrukcja, idiom*.

W gramatyce konstrukcji wiele dawno znanych terminów otrzymało nowe znaczenie, np. *konstrukcja* (o czym była mowa) w stosunku do tradycyjnych, *konstrukcja składniowa* lub *konstrukcja gramatyczna*. Temu terminowi, tj. *konstrukcji*, będzie poświęcona dalsza część artykułu.

Rozumienie *terminu* przyjmuję za S. Gajdą (1993: 175) i M. Grochowskim (2017: 11–27). S. Gajda uważa terminy za jednostki leksykalne o funkcji „znaku pojęcia fachowego, naukowego i technicznego” (Gajda 1993: 175), „odnoszącego się do obiektu należącego do obszaru zainteresowań danej zbiorowości” (Grochowski 2017: 13). Przypisuje im (Gajda 1993: 175) się takie cechy, jak: „*ścisłość znaczenia, systemowość, ograniczoność* (do sfery naukowo-technicznej)”. O ile ścisłość znaczenia jest spełniana przy definiowaniu terminów w składni semantycznej i polega na budowaniu definicji równoważnościowych, o tyle w kognitywizmie i gramatyce konstrukcji są to raczej definicje polegające na wyszczególnieniu cech istotnych (typowych/standardowych) dla funkcjonowania terminu teorii.

A. Goldberg (1995: 4) doprecyzowuje swą definicję, twierdząc: „**C jest KONSTRUKCJĄ wtedy i tylko wtedy, gdy C jest połączeniem formy i znaczenia $\langle F_1 S_1 \rangle$ takim, że pewnego aspektu F bądź pewnego aspektu S nie da się przewidzieć z części składowych C bądź z innych ustalonych wcześniej konstrukcji**”.

Rozmyte granice terminu ‘nieprzewidywalność’ czynią zeń początkowo trudną do weryfikacji istotną cechą definicyjną, dopiero uzupełnienie o powiązanie nieprzewidywalności ze zmianą formy konstrukcji (Goldberg 1995: 67), a także jej połączenie z idiomatycznością (por. Croft Cruse 2004; Goldberg 2006) pozwalają rozwiązać wiele problemów. Ostatecznie A. Goldberg (1995: 67) ze zmiany formy (nawet minimalnej) czyni cechą istotną (konstytutywną) powstania nowej konstrukcji. A. Goldberg (1995: 67) zaznacza, że różnice między konstrukcjami i wynikający stąd komponent nieprzewidywalności formułowane są w oparciu o różnicę formy (wtedy i tylko wtedy) jako warunku *sine qua non* i stanowią punkt wyjścia (danych wyjściowych,

bazowych) do dalszych rozważań, gdyż każda różnica formy pociąga za sobą obligatoryjnie różnicę semantyczną (przy tożsamości pragmatycznej) lub odwrotnie – pragmatyczną (przy tożsamości semantycznej). Ponadto nowa, zmodyfikowana konstrukcja odznacza się zwykle pewną nieregularnością, częściej charakterem jednostkowym, a więc – aspektem idiomatycznym w stosunku do konstrukcji regularnych i w pełni przewidywalnych.

Nierozzerwalne połączenie formy i funkcji (znaczenia) zostało odniesione przez A. Goldberg (1995: 67; Szymańska, Śpiewak 2006: 191) do trzech porządkujących zasad:

- 1) „**zasady braku synonimii** (ang. *Principle of No Synonymy*): jeżeli dwie konstrukcje są składniowo nietożsame, to musi między nimi występować różnica semantyczna lub pragmatyczna;
- 2) **zasady maksymalizacji precyzji znaczeniowej** (ang. *Principle of Maximized Expressive Power*): każda różnica interpretacyjna implikuje potrzebę osobnej konstrukcji;
- 3) **zasady maksymalizacji ekonomii opisu** (ang. *Principle of Maximized Economy*): zasady [1] i [2] wzajemnie się ograniczają” (tłum. za: Szymańska, Śpiewak 2006: 191).

W dalszej części naszych rozważań ważne jest przypomnienie, iż duża liczba ciągów językowych (konstruktów) oparta jest na tym samym schemacie (konstrukcji *sensu stricto*), przy rozpoznaniu powtarzających się schematów oraz różnic formy, co umożliwia stworzenie sieci konstrukcji (konstruktikonu).

A. Goldberg (2006: 5) uznała, że należy poszerzyć definicję konstrukcji o eksplicytnie wyrażone zależności między przewidywalnością a wzorcami językowymi, które nie wynikają ze struktury argumentów i ostatecznie przyjęła, że „każdy wzorzec językowy uznawany jest za konstrukcję tak długo, dopóki aspekt jego formy lub funkcji nie jest ściśle przewidywalny na podstawie jego części składowych lub innych, istniejących konstrukcji. Ponadto przechowywane są wzorce jako konstrukcje, nawet jeśli są w pełni przewidywalne, o ile występują z wystarczającą częstotliwością” (tłum. I.N.K.).

W tej klasie będą się mieściły konstrukcje związane z określaniem zawodu (por. uwagi poprzednie), typu *Piotr jest lekarzem*, por. $NP_{Nom} + \text{jest} \cap NP_{Ins}$.

Drugą cechą istotną (konstytyutywną) konstrukcji staje się więc częstotliwość związania *ipso facto* z regularnością. W przeciwieństwie do generatywizmu, gramatyka konstrukcji szczegółowo zajmuje się semantyką i dystrybucją poszczególnych słów, badając konstrukcje o różnej wielkości i złożoności, biorąc pod uwagę aktualnie zrealizowane znaczenie słów występujących w konstrukcji, jak i jej formę składniową.

Obecnie A. Goldberg (2019: 7) przyjmuje jeszcze szerszą definicję konstrukcji: „konstrukcje rozumie się jako wyłaniające się wiązki z częściowo

zatarzonych śladów w pamięci, które łączą się w naszej hiperwymiarowej przestrzeni pamięciowej (pamięci trwałej) na podstawie wspólnych form, funkcji i wymiaru kontekstowego” (tłum. I.N.K.). Definicja ta ma również wymiar glottodydaktyczny, gdyż odnosi się do sposobu uczenia języka, osadzania informacji w pamięci trwałej. Łączy się z badaniem neuronalnych struktur mózgu i odnosi do umysłu (Goldberg 2003; Goldberg 2019: 9–19). Autorka podkreśla, że użytkownicy języka unikają odbiegania od tego, czego się nauczyli i czego „byli świadkami” („konserwatyzm przez utrwalenie”, Goldberg 2019: 7) i przyjmuje oparte na uzusie zasady konstruktywistyczne, sformułowane jako CENCE ME, w których akronim ten oznacza: C – konstrukcje, E – ekspresywność, N – nowe i stare informacje, C – rywalizacja, E – efektywność/produktywność, M – pamięć, E – naukę (tłum. I.N.K.) w oparciu o uczenie się przez błędy, tj. forma uczenia się przez tzw. wzmocnienie. Zasady funkcjonowania konstrukcji uwzględniają więc aspekty konceptualny, funkcjonalny, komunikacyjny i społeczny języka (por. Goldberg 2013: 16).

Trzecią cechą istotną (konstrytutywną) konstrukcji staje się zatem łatwość przyswajania w procesie akwizycji języka. Autorka dołącza w efekcie kryterium akwizycji języka, tj. sposobu uczenia się języka przez dzieci (oraz cudzoziemców) na zasadzie przyswajania **całości językowych**, czyli konstrukcji (Goldberg 2019: 1–19), a w konsekwencji traktuje język jako rezerwar konstrukcji.

Ważna jest analiza wszystkich konstrukcji na równych prawach, gdyż przynoszą one pewien wzorzec językowy (utrwalony w pamięci i ważny dla akwizycji języka), chociaż podstawowe (wyjściowe) zjawiska są bardziej regularne i częściej występują w danym języku (Goldberg 2003: 221).

Umiejętność rejestrowania podobieństw przejściowych i statystycznych umożliwia dzieciom uczenie się języka na drodze powolnego opanowywania uogólnień, przy wykorzystaniu wrodzonego aparatu kognitywnego (ogólnych mechanizmów poznawczych). Znajomość języka oznacza znajomość wzorców formy i funkcji, a uogólnienia specyficzne dla języka w różnych konstrukcjach są zachowywane („przechwytywane”) w sieciach dziedziczenia (Goldberg 2003: 221).

W efekcie oznacza to połączenie leksykonu i form syntaktycznych na skali gradacyjnej złożoności jednostki, gdyż leksyka „narzuca” pewien gramatyczno-syntaktyczny sposób budowania wypowiedzi, ale także odwrotnie – struktura składniowa odnosi do znaczenia wyrażen, których w niej użyto, stąd relacja: forma (syntaksa) ↔ funkcja (semantyka), są nierozzerwalnie związane, a cel analizy wiedzy językowej użytkownika może być osiągnięty dzięki opisowi konstrukcji i koncepcji *konstrukt*u jako zbioru realnych,

pojawiających się w języku fraz i zdań, odnoszącego się do jednej konstrukcji (Goldberg 2003: 219, 2019: 34).

A. Goldberg (2003: 220–223, 2006: 18) przyjmuje funkcjonowanie całej wiedzy językowej za pomocą analizy konstrukcji, które utrwalone w pamięci umożliwiają używanie konstruktów w mowie – aktualnych wypowiedziach i tworzenie nowych konstrukcji, posługując się sloganem „konstrukcje w dół” (ang. *Constructions all the way down*), mówiącym o ich stosowalności w języku.

Dzięki przeprowadzonej analizie można lepiej zrozumieć, w jaki sposób twórcy teorii za pomocą terminów, zwłaszcza podstawowych, budują jej kościec, wyznaczają kierunek analizy językowej i konstruują sieci wzajemnych powiązań oraz zależności między komponentami paradygmatu. Terminy bowiem funkcjonują w sieci, w uwikłaniu z innymi pojęciami.

Analiza założeń semantyki generatywnej i gramatyki konstrukcji w oparciu o terminy bazowe teorii otwiera dopiero studia porównawcze nad tymi koncepcjami językowymi i wymaga dalszych, pogłębionych dociekań. Równocześnie wyłania się nowatorstwo propozycji badawczych obojga autorów, oryginalność koncepcji analizy językowej i metod tworzenia teorii o dużej mocy eksplanacyjnej, pozostającej w zgodności z kierunkiem postępowania badawczego: dedukcyjnym lub indukcyjnym.

Literatura

- Bogusławski A. (1974): *Preliminaries for Semantic-Syntactic Description of Basic Predicative Expression with Special Reference to Polish Verbs*. [W:] *O predykcji*. Red. A. Orzechowska, R. Laskowski. Wrocław, s. 39–57.
- Bogusławski A. (1978): *Towards an operational grammar*. „*Studia Semiotyczne*”. T. 8, s. 29–90.
- Bogusławski A. (1998): *Preliminaria gramatyki operacyjnej*. Tłum. R. Gozdawa-Gołębiowski. „*Polonica*”. T. 13, s. 163–223.
- Bogusławski A., Drzazgowska E. (2016): *Język w refleksji teoretycznej*. [W:] *Przekroje historyczne*. Warszawa.
- Bolinger D. (1968): *Aspects of language*. New York.
- Chomsky N. (1957): *Syntactic Structures*. Hague.
- Chomsky N. (1993): *A minimalist program for linguistic theory. The view from Building 20*. Ed. K. Hale, S.J. Keyser. Massachusetts. Cambridge, s. 1–52.
- Croft W., Cruse A. (2004): *Cognitive Linguistics*. Cambridge.
- Fillmore C.J. (1985): *Syntactic Intrusions and the Notion of Grammatical Construction*. [W:] *Proceedings of the Annual Meetings of Berkeley Linguistics Society (BLS)* 11, s. 73–86.
- Fillmore C.J. (1988): *The mechanisms of Construction Grammar*. [W:] *Proceedings of the Annual Meetings of Berkeley Linguistics Society (BLS)* 14, s. 35–55.
- Gajda S. (1993): *Styl naukowy*. [W:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski*. Red. J. Bartmiński. Wrocław, s. 173–190.
- Goldberg A. (1995): *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago.
- Goldberg A. (2006): *Constructions at Work: The Nature of Generalization in Language*. Oxford.

- Goldberg A. (2019): *Explain Me This: Creativity, Competition and the Partial Productivity of Constructions*. Princeton.
- Goldberg A.E. (2003): *Constructions: a new theoretical approach to language*. „TRENDS in Cognitive Sciences”. Vol. 7, No. 5, s. 219–224.
- Goldberg A.E. (2013): *Constructionist approaches*. [W:] *The Oxford Handbook of Construction Grammar*. Red. T. Hoffmann, G. Trousdale. Oxford, s. 15–31.
- Grochowski M. (2017): *Terminologia a jednostki leksykalne systemu ogólnego. O definiowaniu terminów w nauce i szkolnictwie wyższym*. [W:] *Terminologia specjalistyczna w teorii i praktyce językoznawców*. Red. R. Przybylska. Kraków, s. 11–27.
- Karolak S. (1972): *Zagadnienia składni ogólnej*. Warszawa.
- Karolak S. (1984): *Składnia wyrażenń predykatywnych*. [W:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego*. Cz. 1: *Składnia*. Red. Z. Topolińska. Warszawa, s. 11–212.
- Karolak S. (1993): *Znaczenie*. [W:] *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Red. K. Polański. Wrocław, s. 641–643.
- Karolak S. (2001): *Od semantyki do gramatyki: wybór rozpraw*. Warszawa.
- Karolak S. (2002): *Składnia wyrażenń predykatywnych*. Warszawa, s. 11–220.
- Klemensiewicz Z. (1958/1969): *O znaczeniu stosunkowym struktur składniowych*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” XVII, s. 3–18 (przedruk [W:] tegoż: *Ze studiów nad językiem i stylem*. Warszawa, s. 186–199).
- Kuhn T. (1985): *Dwa bieguny*. Warszawa.
- Kuryłowicz J. (1936/1960): *Dérivation lexicale et dérivation syntaxique*. BSLP XXXVII, s.79–92 (przedruk [W:] *Esquisses linguistiques*. Red. J. Kuryłowicz. Wrocław–Kraków, s. 41–50).
- Langacker R. (1995): *Wykłady z gramatyki kognitywnej*. Red. H. Kardela. Lublin.
- Langacker R. (1987): *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. 1: *Theoretical Prerequisites*. Stanford.
- Langacker R. (1989): *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. 2: *Descriptive Application*. Stanford.
- Langacker R. (2001): *Kotwiczenie, kodowanie, dyskurs*. [W:] *Językoznawstwo kognitywne II. Zjawiska pragmatyczne*. Red. W. Kubiński, D. Stanulewicz. Gdańsk, s. 22–70.
- Langacker R. (2006): *Gramatyka konstrukcyjna, konstrukcje gramatyczne i gramatykalizacja z punktu widzenia gramatyki kognitywnej*. [W:] *Językoznawstwo kognitywne III. Kognitywizm w świetle innych teorii*. Red. O. Sokołowska i D. Stanulewicz. Gdańsk, s. 15–57.
- Langacker R. (2009): *Podstawy gramatyki kognitywnej*. Kraków.
- Melčuk I.A. (1974): *Opyt teorii lingwističeskich modelej “Smysl ↔ Tekst”*. *Semantika, sintaxis*. Moskwa.
- Nowakowska-Kempna I. (2015): *Od składni strukturalnej do gramatyki konstrukcji (paradygmaty, koncepcje, założenia)*. „Slavistika – patishta i perspektivi” V chest na 70-godishnija jubilej na prof. dfn. Ivonka Gugulanova. Plovdiv, s. 94–108.
- Polański K. (1981–1994): *Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich*. T. I–V. Wrocław.
- Polański K. (1993): *Konstrukcja*. [W:] *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Red. K. Polański. Wrocław, s. 283–284.
- Szymańska J. (2013): *Relacja między systemem językowym i jego realizacjami w gramatyce konstrukcji*. „Linguistica Copernicana” nr 2(10), s. 133–145.
- Szymańska J., Śpiewak G. (2006): *Gramatyka konstrukcji – założenia teoretyczne i pytania metodologiczne*. [W:] *Metodologie językoznawstwa. Podstawy teoretyczne*. Red. P. Stalmaszczyk. Łódź, s. 174–195.
- Taylor J.R. (2007): *Gramatyka kognitywna*. Red. E. Tabakowska. Kraków.
- Tesnière L. (1959): *Eléments de syntaxe structurale*. Paris.
- Wittgenstein L. (1972): *Dociekania semantyczne*. Warszawa.

